

ANDRÉ CLAZING

De vuurstolp

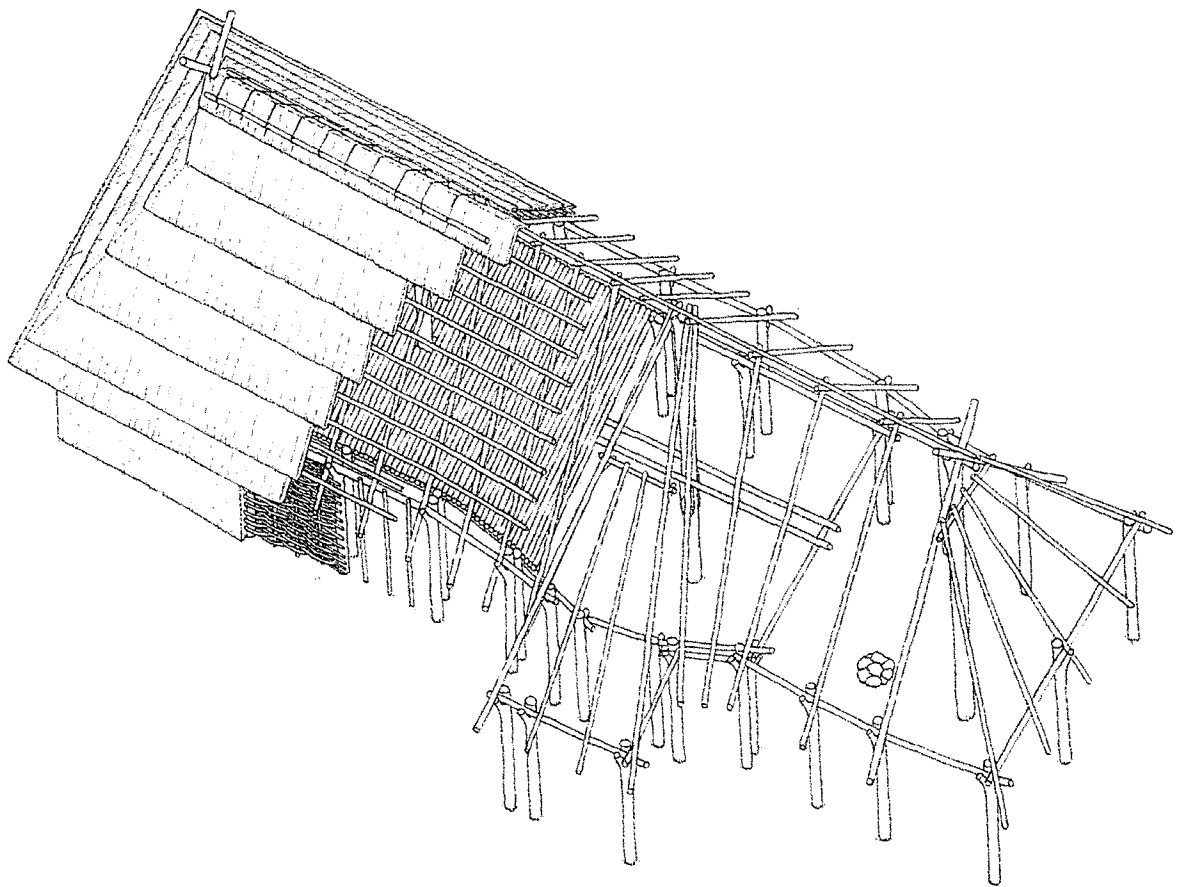
Brandgevaar is van alle eeuwen. Middeleeuwse huizen waren grotendeels van hout en dus bijzonder brandgevaarlijk. Dit artikel gaat over allerlei maatregelen om het brandgevaar zo klein mogelijk te houden. Op het niveau van particulieren die er rekening mee hielden door op een bepaalde manier hun huis in te richten; op het niveau van de stedelijke overheid, die maatregelen voor brandpreventie nam.

Vuur neemt in het bestaan van de mens een heel belangrijke plaats in. Archeologisch onderzoek heeft aangetoond dat al meer dan een miljoen jaar geleden de primitieve mensachtigen met dat wonderlijke vuur hebben leren omgaan. Het bood bescherming tegen de kou en wilde dieren; ze konden er hun maaltijd op koken. Het stelde hen in staat ook in minder warme streken en onder barre omstandigheden in leven te blijven. Zonder het vuur zou onze huidige cultuur ondenkbaar zijn. Op het eind van de Middeleeuwen verwoordde men dat zo: dat hij, die gedurende zes weken met al zijn roerende goederen (in een huis) verblijft en daar een vuur en licht brandende heeft gehad, inwoner van onze stad is.¹ In het Oud-Vaderlands Recht gaf men deze definitie om vast te leggen wanneer men zich burger van een stad mocht noemen met alle plichten maar ook rechten van dien. Je kon je dus pas in een stad gevestigd noemen als je gedurende langere tijd met al je roerende goederen in een woning verbleef én vuur en licht gebruikte, want zonder vuur kon niemand in leven blijven, was de gedachtengang.² De centrale rol die het vuur en de haard voor ons inneemt is goed

af te meten aan de enorme hoeveelheid spreekwoorden en gezegdes waarin deze woorden voorkomen.

Nu is vuur niet alleen een zegen, maar ook een gevaar. Zolang de mens als jager/verzamelaar nog met weinig bezittingen wat rondtrekt, is het gevolg van een brandje te overzien. Als onze voorouders zich echter gaan vestigen en veel tijd en moeite gaan steken in het bouwen van een vaste woning neemt ook de ernst van de schade die bij brand kan ontstaan toe. Het is dus zaak brandgevaar zoveel mogelijk in te perken en bijvoorbeeld bij de inrichting van een huis daarmee rekening te houden. Vanaf het Neolithicum (de Late Steentijd; 2500–2000 v. Chr.) tot in de Late Middeleeuwen werden huizen gebouwd volgens nagenoeg hetzelfde principe. Een langwerpige grondplan met, afhankelijk van de periode, één of meer zijbeuken. Ook de lengte van het geheel kon variëren. Materiaal voor de bouw vond men in de directe omgeving: hout, riet, leem en plaggen. Een stevig sta-ketsel van houten stammen vormde het geraamte van het huis.

1 “dat hy binnen onse stede ge-woont heeft met alle zijn tilbaer haafzes weecken langk ende vier ende licht daerinne gehouden heeft”. Westfriesche Stad-rechten 1,86.
2 In Amersfoort komt dezelfde bewoording voor, maar dan in negatieve zin: iemand kon het burgerschap verliezen als hij meer dan een jaar en een dag woonde ‘zonder vuer ende licht te houden’ (Maarschalkerweerd, *Burgerschap*, 44 noot 11).

1 Reconstructie van een boerderij uit de vroege/late ijzertijd uit Amersfoort-Noord.

De wanden waren van hout of een met leem bestreken vlechtwerk van wilgentenen of van pluggen. Het dak was gedekt met stro of riet. In dit langwerpige bouwsel bevond zich een woongedeelte met daaraan vast een boerderijgedeelte met stal en opslagplaatsen. In het woongedeelte lag de haard. Centraal in het vertrek werd op een lemen of stenen vloertje, omzoomd met keien, een haardplaats ingericht, zover mogelijk van de brandgevaarlijke wanden vandaan. De rook van het vrijliggende vuur trok weg via kieren en via een speciaal daar-

toe aangebracht luik in het dak. Het waren huizen van één verdieping: dus vanaf de begane grond keek je zo tegen de balken van het dakbeschot aan. Het voordeel van een rieten dak is dat het goed isoleert, maar het is wel heel brandgevaarlijk. Om te voorkomen dat opstijgende vonken van het vuur zich aan de binnenzijde van het dak tussen het riet nestelden, werd boven het vuur een soort vonkenvanger aangebracht of werd de binnenzijde van het dak ter plekke met leem bestreken.

Stadsbranden

Huizen met stenen muren en een stenen wand waartegen een schoorsteen geplaatst kon worden – die dus veel minder brandgevaar opleverden – verschijnen in Amersfoort pas vanaf de dertiende eeuw, maar zij zijn dan nog heel zeldzaam. En hoewel ze in de eeuwen daarna vaker voorkwamen, werden op het eind van de Middeleeuwen nog altijd voornamelijk houten huizen gebouwd met een centrale vrijliggende vuurplaats. In de steden lagen de

huizen bovendien dicht opeen gebouwd, want ruimte was schaars. Het gevaar van brand was daarom altijd aanwezig. Een beginnend brandje kon onder ongunstige omstandigheden (droogte, harde wind) catastrofale gevolgen hebben. Er is geen stad in de middeleeuwen die niet met grote branden te maken heeft gehad.

Zwolle brandde in 1324 af, Deventer in 1334, Gouda in 1361 en Schoonhoven in 1375. De lijst is naar believen uit te breiden. Het ergste was dat de branden elkaar met enige regelmaat opvolgden, zozeer dat men in de

2 De haardplaats. Een kring van keien houdt het vuur in toom.

tijdsbepaling nogal eens de formulering gebruikte: “zoveel jaar na de laatste brand”. In Utrecht, bijvoorbeeld, vermeldden de annalen tussen 1017 en 1431 twaalf kleinere en grotere branden. In Amersfoort was het al niet anders. Van Bommel meldt in zijn “Beschrijving van de stad Amersfoort” dat er, naast enkele kleinere, minstens zes grote stadsbranden zijn geweest. Met name de branden van 1495 en 1520 hadden een rampzalig verloop. Zo ontstond op 13 juni 1520 in de middag bij de St. Joriskerk een brand. Het vuur verspreidde zich via de Papenhofstede, Lavendelstraat, Appelmarkt en een stuk van de Langestraat en woedde voort naar het oosten. Enkele stenen huizen konden met veel moeite behouden worden, maar alles wat van hout was werd door de vlammen verteerd. Slechts één enkel houten huis op de Kamp bleef gespaard.

In “de Blafferd” een belastingcohier voor het “huisgeld” worden ongeveer 1700 panden geteld. Weliswaar dateert dit document uit 1755, maar de omvang van de stad is dan nog even groot als op het eind van de Middeleeuwen. Welnu in 1495 vielen driehonderd huizen aan het vuur ten prooi, in 1520 werden meer dan vierhonderd huizen in de as gelegd, bijna een kwart van de stad! Geen wonder dat stadsbesturen maatregelen gingen nemen om het brandgevaar zo klein mogelijk te houden.

Maatregelen

De brandbestrijding in de steden was er in eerste instantie op gericht om een eenmaal ontstane brand te beteugelen. Gemakkelijk kon een binnenbrandje tot een uitslaande brand leiden.³ Het overslaan van vuur door de lucht werd als grootste gevaar gezien.

De belangrijkste verordening was het verbod op “weeke daken”, dat wil zeggen rieten of strooien daken in tegenstelling tot daken met een harde, stenen bedekking. In Utrecht vinden we de eerste maatregelen over dit onderwerp al in 1340. Aanvankelijk tracht men daar de verstening van de daken te bevorderen op basis van vrijwilligheid en door het verlenen van subsidies. De snelheid van het proces lijkt vooral te zijn bepaald door de vraag of de steenovens wel voldoende capaciteit hadden en of er genoeg geld in de stadskas zat om aan de subsidieaanvragen te voldoen. Er treedt namelijk nogal wat variatie op in de hoogte van de subsidiebedragen. Later is er geen sprake meer van vrijblijvendheid en worden de maatregelen steeds dwingender. Al met al lijkt het hele proces van de verstening van de daken pas voltooid in de zestiende eeuw.⁴

In Amersfoort gebeurt een en ander allemaal wat later. In 1464 vinden we de eerste van reeks van keuren (verordeningen) van het stadsbestuur aangaande “weicke”, dus met riet gedekte, daken.⁵ Niemand, zo gebiedt de keur, mag “*binnen der stat oude muere*”, dus binnen de eerste omwalling, waar de huizen het dichtst opeen waren gebouwd, nog rietgedekte daken toepassen bij huizen, schuren of loodsen. Dus bij nieuwbouw was het hiermee nu geregeld. Een probleem apart vormden de daken van bestaande panden. Hoe onveilig ook, de situatie van dat moment moest worden gedoogd. Verbetering was slechts met kleine stapjes mogelijk. Zo vinden we een bepaling uit 1471 dat schoorstenen minstens zes voet (1,80 m.) boven de rieten daken moesten uitsteken.⁶ Vonken hadden dan in ieder geval een langere weg af te leggen voor ze op het kwetsbare dak belandden en

3 Een bepaling in de keurboeken uit het jaar 1513, herhaald in 1544, geeft een aanzienlijke boete aan de veroorzaker van een zodanig ernstige brand dat er alarm geslagen moest worden: “*Van den brandt. In wiens huys ofte op wiens erfve ongevulle brant gevele ende opginck, zulcx dat die clocke dairover geslagen worde, sal die inwoenre des huyses verbuere 5 Carolusgulden tot onsen behouff.*” Fruin, *De middeleeuw-sche rechtsbronnen*, 179 en 353.

4 Kipp, *Water en vuur*, 83

5 Raadsbesluiten en Keuren van stadsbestuur van Amersfoort aangaande “weeke daken” Uit: Fruin, *De middeleeuw-sche rechtsbronnen* 55, 85, 158.

6 Van Rootselaar, *Amersfoort*, II 99

dus meer kans dat ze voordien al gedoofd waren. Toch bleven ongewenste toestanden lang bestaan. Door middel van reparatie en gedeeltelijke vervanging konden bestaande daken schijnbaar eindeloos mee. Daarom werd in 1491 bepaald dat bij reparaties van stukken groter dan een vierkante roede (14 m²) ook met pannen, daktegels of leien moest worden gewerkt, of men zal het “schijndelen”⁷. Hiermee wordt bedoeld het riet van binnen en van buiten met leem bestrijken zodat het minder makkelijk vlam vat. Het was een goedkoop alternatief en werd voor kleinere stukken gedoogd. Het vervangen van rieten daken was nu eenmaal een kostbare aangelegenheid. Lei moest van ver worden aangevoerd en was dus duur; het werd daarom beperkt gebruikt. Daktegels zijn platte platen van gebakken klei die overlappend op een houten dakbeschot gelegd werden. Een nadeel daarbij is dat de overlap nogal groot moet zijn en dat dus het gewicht dat op het dak drukt aanzienlijk is, wat weer consequenties heeft voor de dakconstructie. Dat was bij de dakpan minder. Vanaf de vijftiende eeuw komt de golfpan in zwang. Moeilijker te vormen dan de daktegel (= prijsverhogend) maar omdat er voor een zelfde oppervlak minder nodig waren, was de dakpan uiteindelijk goedkoper. Toch bleef het vervangen van rieten en strooien daken door harde daken een kostbare zaak. Vandaar dat stadsbesturen huiseigenaren daarin wel wilden subsidiëren. Zoals gezien vond men in Utrecht al in het midden van de veertiende eeuw dat het tijd was voor actie. In Amersfoort namen de bestuurders in 1516 een soortgelijk besluit. Eigenaren kregen eenderde van het bedrag dat hij aan de steenbakker heeft betaald is terug. Maar zo vervolgt de keur: het mag hierbij

alleen gaan om echt nieuwe daken en niet om de vervanging van een dak dat al met pannen gedekt was en waarvoor de stad dus al eens betaald had!⁸ Creatief handelen bij subsidieaanvragen is blijkbaar van alle tijden. Nog tweemaal in de zestiende eeuw vinden we keuren over weke daken. Betrof het in 1464 nog alleen de oude binnenstad, nu is in de gehele stad het verbod op weke daken van kracht.

Het dwingend voorschrijven om ook muren van steen te gebruiken maken kwam pas later. Was het moderniseren van daken al kostbaar, de vervanging van houten huizen door stenen gebouwen was niet direct voor ieder haalbaar. Het “verstenen” van de stad ging uitermate langzaam. Steen was kostbaar en zwaar te vervoeren. Alle steen die ooit de stad was ingevoerd moest dan ook in de stad blijven, want ook een oud gebouw dat afgebroken werd, leverde toch nog bruikbaar bouw materiaal.⁹ Ook hier bewandelde het stadsbestuur de weg der geleidelijkheid. In 1645 komt er van stadswege een verbod op houten voorgevels, waarbij in de praktijk bestaande gevallen nog lang werden ontzien. Pas in 1758 werd in Amersfoort het laatste houten huis, genaamd “de Brabantse El” afgebroken, hetzelfde huis dat bij de stadsbrand van 1520 als enige aan de Kamp gespaard gebleven was. Andere acties waren het verbieden of het verplaatsen naar de rand van de stad van vuurgevaarlijke industrieën als pottenbakkerijen en molens. Bij een pottenbakkerij kan iedereen zich voorstellen waarom deze brandgevaarlijk is, maar ook windmolens wilden nogal eens in brand vliegen. De machinerie van een windmolen is geheel van hout en bij stevige wind kan de wrijvingsenergie tussen de houten delen tot zulke temperaturen leiden dat spontane

⁷ “Item soe en sel nijmandt binnen onser stadt hujsen, schuijren decken ofte doen decken ofte stoppen dat een roe groet is off wijt, dan mit leijen, tegelen ofte pannen, off sij zullen t schijndelen”. Fruin, *De middeleeuwse rechtsbronnen*, 158 (anno 1491).

⁸ “...dairtho hem die stadt t baten comen ende gheven sal dat derdendeel, dat gecofft wair voir den oeven, ten wair die stadt eens van tselve hujs dairtoe gegouden had, ende dat hujs in harden daeck geweest wair.” Fruin, *De middeleeuwse rechtsbronnen* 175 (anno 1516).

⁹ “Nijemant en sal mogen voirtaen enige steen van oudt getijmmer of gemaect werck moegen affbreken ende vueren van de bynnenstadt in die buitenstadt.” Fruin, *de middeleeuwse rechtsbronnen*, 170 (anno 1496).

ontbranding volgde. Amersfoort vaardigt in 1577 een verbod uit op deze vuurgevaarlijke industrieën.

Elk huis moest voorzien zijn van brandemmers, en ladders¹⁰ en brandhaken om wanden van in brand staande panden om te trekken en zo het overslaan van de brand te voorkomen. Bovendien hingen op strategische plaatsen in de stad brandemmers. Op de toren van de Joriskerk stond een wachter die de klok moest luiden bij onraad. De stadswacht spoedde zich in de aangegeven richting (de brandwacht op de toren gaf door met een vlag, 's nachts met een lantaarn, te wijzen de richting aan) om in de buurt gekomen met blussen te beginnen. Er werd een ketting gevormd en met emmers werd water geput uit de stadsgrachten of dichtstbijzijnde waterputten¹¹. Dat “geëm-

mer” schoot natuurlijk niet op. Verbetering kwam hierin pas met de uitvinding van de brandspuit. Het eerste type brandspuit van Hans Hautsch uit Neurenberg was al een wonder van vernuft, maar had nog als nadeel dat de spuitmond nog gefixeerd was en alleen gericht kon worden door het hele gevaarte te verplaatsen. Bovendien moest het reservoir tevoren met emmers gevuld worden. Dat was met de opvolger niet meer het geval. De Nederlander Jan van der Heijden ontwikkelde rond 1670 een brandspuit met slangen die het bluswater direct uit de gracht kon halen. Op veilige afstand van de brand opgesteld kon met een spuitmond aan een slang op de brandhaard gericht worden. Maar dan zijn we al ruim voorbij de Middeleeuwen, de periode waar het hier eigenlijk over gaat.

10 *“Die raid gebied dat een ijgelick sijn emmeren re sal hebben ende sijn leren , na ouden gewoenten bij sulke kuere als dair op staen”*. Resolutieboek over het jaar 1469, folio 24ov.
 11 Fruin 85: In 1516 oordeelt het stadsbestuur dat een waterput, hoewel particulier bezit, in geval van brand voor brandbestrijding kan worden gevorderd.

3 De vaste haard met aspot in het 14^e eeuwse huis “de Keegelbaan”. Opgraving Mooierplein.

Preventie

Vuur maken was zonder moderne hulpmiddelen een nogal gecompliceerde bezigheid. Men neme daartoe een vuurslag, dit is een speciaal gevormd stuk staal, en sla een vonk door met de vuurslag langs een stuk vuursteen te gaan. Een vaardige hand weet de vonk te laten vallen in een vooraf verzamelde hoeveelheid tondel. Tondel kan zijn: hooi, dunne houtkrulletjes, distelpluis, berkenbast, alles eigenlijk dat makkelijk aan het gloeien gebracht kan worden. Het gemakkelijkst ging het met plakjes weefsel van de tondelzwam (*Polyporus fomentarius*). Op speciale wijze voorbereid en goed droog werd de tondel bewaard in de tondeldoos. Is de tondel eenmaal aan het gloeien dan blazen maar: niet te hard en niet te

zacht. Is er eenmaal een begin van een vlammetje, dan voorzichtig spaantjes en houtsplinters, die je natuurlijk ook tevoren gehakt had, toevoegen totdat er eindelijk een begin van een vuurtje ontstaat. Beslist een bezigheid waar een dosis handigheid en geduld aan te pas komt. Stel het je maar eens voor: terwijl een klappertandende familie die nodig toe is aan iets warmes om je heen staat, moet je op een wintermorgen bij het krieken van de dag op deze manier een vuur aan zien te krijgen....dan is het natuurlijk een stuk gemakkelijker even naar de burens te lopen en daar een kooltje vuur te vragen als begin van je eigen vuur. Of je gaat voor een cent een kooltje vuur halen bij de water-en vuurvrouw. In de grote steden bestond tot ver in de negentiende eeuw een nering, waar je voor een luttel

4 Hardsteen gevonden op het Mooierplein.
16^e eeuw.

bedrag een kooltje kon krijgen uit het vuur dat de water- en vuurvrouw de hele dag gaande hield om water te verwarmen, want voor iets meer kon je daar ook een emmer warm water kopen. Stadsbesturen zagen in dit gebruik overigens ook een gevaar: in Hoorn verbood men het halen van vuur behalve als het in een pot, met deksel, vervoerd werd.¹² Zulke potten, ruw en ongeglaazuurd met gaten erin voor de luchttoevoer, zijn ook bij opgravingen gevonden.¹³ Het beste was natuurlijk als je nog vuur in de haard had van de vorige avond, maar het vuur de hele nacht onbeheerd laten, was niet zo'n goed idee. Dus als men zich klaargang maken voor de nacht, werd er geen nieuwe brandstof meer op het vuur gegooid en werden de nagloeiende kooltjes vuur bijeen geharkt en met as overdekt en daaroverheen zette men een vuurstolp. Het vuur was nu beveiligd en met een beetje geluk was er's morgens onder de as nog een spoor van vuur te vinden. De zuurstoftoevoer was niet helemaal afgesloten omdat er een klein ventilatiegat boven in de vuurstolp zat. Nadat de as van de vorige avond weggeschoven was kon het vuur zo weer worden aangewakkerd door een blaasbalg te gebruiken. De overheid zag wel wat in deze vuurstolpen als brandpreventiemiddel en stelde het gebruik soms verplicht.¹⁴

Vuurstolpen archeologisch bekeken

Tot het midden van de veertiende eeuw worden grote kommen (met een diameter van meer dan 30 centimeter) van grijsbakkend aardewerk gebruikt om over het vuur te zetten.¹⁵ Dat weten we doordat scherven van dergelijke kommen die bij archeologisch onderzoek opduiken, namelijk niet

aan de buitenkant, door gebruik óp het vuur, maar juist aan de binnenkant zwaar beroet zijn. Vanaf ongeveer 1350 verschijnen de eerste echte vuurstolpen.¹⁶ Ze zijn eveneens gemaakt van grijsbakkend aardewerk en in feite door de pottenbakker als kom geproduceerd, maar door het aanbrennen van handvat en ventilatieopeningen tot vuurstolp omgevormd. Het is zelfs zo dat niet altijd met zekerheid kan worden vastgesteld of we met een kom of een vuurstolp te doen hebben. Alleen het vinden van kenmerkende fragmenten van handvat of ventilatiegat biedt die zekerheid.

Bij een opgraving midden in de oude binnenstad van Amersfoort vonden wij in een veertiende eeuwse waterput een bijna compleet exemplaar van zo'n vuurstolp. Boven op de vuurstolp zit een breed bandoor en onder de ooraanzetten zijn twee ventilatiegaten aangebracht. Het bandoor is versierd met in de natte klei uitgeknepen schubben. Dezelfde versiering loopt in een ring van het ene naar het andere ventilatiegat.

Op de schouder treffen we een ingekrasste versiering in de vorm van een sparrentak(?) aan. Dat het om meer gaat dan louter versiering toont een serie dovers aan, gevonden in Utrecht. Dovers werden gebruikt om de laatste restanten van het vuur uit te maken. Zonder uitzondering zijn de dovers versierd; sommige zijn zelfs aan de onderkant ingekerfd, waar de "versiering" door het gebruik toch al snel ontonebaar moet zijn geworden. Het is dan ook aannemelijker dat het gaat om bezwerings tekens tegen of in verband met het vuur, dan om alleen maar versiering.¹⁷ De rij van schubben op het handvat en rond de ventilatiegaten van de vuurstolp moeten misschien ook wel vlammetjes verbeelden. Op twee andere plaatsen in Amersfoort werd

12 "Van vuur te halen bij die huysen. Item nyemant sal mit tanghen vuur over straet draghen dan in potten wel gedect." *Westfr. Stad.* 2,82 Hoorn (anno 1528).

13 Bruijn, *Pottersvuren* 78 en 84

14 "Een yder huys sal moeten hebben een bequame asch-kuyl ende op alle heersteden daermen vyert een stolp voor op 't vyer."

Privilegien van Westzaanden 487 (anno 1644).

15 Bartels, *Steden in scherven* 101.

16 Vuurklok of vuurstolp? De term vuurstolp is de oudste, maar er bestaan ook latere exemplaren die helemaal de vorm van een (kerk)klok hebben en daarom ook zo heten: zie afbeeldingen in Klijn, *Loodglazuur aardewerk in Nederland*, 148.

een dergelijke vuurstolp aangetroffen. Op de Hof werd tussen veel ander aardewerk-materiaal één scherp met dezelfde onmiskenbare inkrassing gevonden en bij de opgraving Nimmerdor, een in de veertiende eeuw buiten de stad gelegen landelijk gebied, kwam van een soortgelijke vuurstolp een fragment met handvat en zwaar beroet ventilatiegat tevoorschijn.

Vuurstolpen van roodbakend aardewerk zijn de opvolgers van de grijze. De versiering is daarbij veel minder uitgesproken. De vorm is nog steeds die van een omgekeerde kom met een handvat en ventilatiegat. Nieuw is dat er vanaf de vijftiende eeuw naast de volledig ronde ook exemplaren verschijnen die halfrond zijn en bedoeld zijn om tegen de wand geplaatst te worden. Dit verschijnsel duidt op een verandering in de bouw van huizen. Voor een halfronde vuurstolp is een stenen stookwand nodig. Een bakstenen schoorsteenkanaal zorgde voor de afvoer van rook. De haardwand werd daarbij nogal eens bedekt met haarden.

Hardgebakken en vuurbestendig waren deze stenen bovendien een lust voor het oog, doordat er in hoogrelief een stempeling op was aangebracht. Parallel aan het verschijnen van de halfronde vuurstolp loopt de ontwikkeling van de olielamp. Vroege vormen van de olielamp uit de 15e eeuw hebben nog twee ophangogen. Deze lampen zijn bedoeld om vrij in de ruimte te hangen. Vanaf de zestiende eeuw komen lampjes voor met één ophangoog en een iets afgeplatte zijde. Deze soort lampen kon veilig tegen een (stenen) muur gehangen worden. Zo is het proces van verstening van de stad ook uit archeologische vondsten af te lezen. Roodbakkende vuurstolpen komen in andere steden¹⁸ veel voor, maar

in Amersfoort is het een bijzonderheid. Slechts éénmaal werd bij archeologische onderzoeken een fragment van zo'n vuurstolp gevonden. Helaas betreft het een vondst buiten context, gedaan bij de aanleg van de opgravingsput, zodat een datering niet geschraagd kan worden door andere vondsten.

Een derde vorm van de vuurstolp komt voor vanaf de zestiende eeuw. Uitgangspunt is nog steeds een gedraaide ronde kom van roodbakend aardewerk, die door de pottenbakker gehalveerd werd. Langs het snijvlak werd hier bovendien nog een platte opstaande kleiplaat aangebracht. Versiering met groene glazuur in combinatie met witte slib kon van wat eens een alledaags nuttig voorwerp was, nu iets maken waar men eer mee kon inleggen. De rijke versiering met groene glazuur in combinatie met witte slib maken van wat eens een alledaags nuttig voorwerp was nu een object, waar men eer mee kon inleggen. Met name uit Noord-Holland komen prachtig versierde vuurstolpen. Sommige exemplaren zijn zelfs aan de binnenzijde niet eens beroet¹⁹. Ze stonden mogelijk in de zomertijd in de haardplaats als het vuur voor verwarming niet nodig was. We spreken hier dan ook niet meer over een boerderijtype huis met één centrale vuurplaats voor koken en verwarming, maar over een stedelijke woning met een aparte keuken waar het kookvuur brandde en daarnaast meerdere kamers met haarden voor verwarming. Een fragment van zo'n rijk versierde vuurstolp uit de zeventiende eeuw is gevonden aan de overkant van ons huidige pand, namelijk in een beerput op het terrein van de voormalige Grachtkerk aan de Langegracht in Amersfoort.

Al met al een vrij mager resultaat: slechts

17 Klück, *Huis en haard*, 75

18 Bartels, *Steden in scherven*, 110

19 Vergelijk Bitter, *Geworteld in de bodem*, 136-137: beschrijving van twee vuurstolpen zonder enige vorm van slijtage of beroeting.

drie exemplaren uit de middeleeuwse periode en twee uit de tijd daarna. Het moet wel zo zijn dat vuurstolpen in Amersfoort nooit zo veel aanwezig zijn geweest. Anders waren ze wel vaker aange troffen bij opgravingen. In andere streken van ons land, waar huizen nog lang van hout gebouwd werden, bleef de vuurstolp tot in de negentiende eeuw wel een gangbaar product.²⁰ Hun rol als brandpreventiemiddel raakte natuurlijk al snel uitgespeeld met de komst van de stenen haardplaats en later nog de introductie van de kachel. Het boven beschreven proces van verstening

van de stad Amersfoort blijkt in ieder geval resultaat te hebben gehad. Van Bemmelen vermeldt nog één "verschrikkelijke" brand in 1657, waarbij 23 huizen, 27 (hooi)bergen, 10 schuren en 5 "kameren" (éénkamerwoningen) aan de vlammen ten prooi vielen. In vergelijking met de werkelijk catastrofale gebeurtenissen uit de middeleeuwse periode was deze ramp toch veel minder erg. Elke brand uit de postmiddeleeuwse periode versnelde bovendien het proces, omdat voor elk afgebrand houten krot een huis in steen teruggebouwd werd.

20 Afbeeldingen van vuurstolpen uit het eind van de 18^e eeuw in: De Kleyn, *Volks-aardewerk in Nederland 174-175*

- 5 Een lös hoës in Twente zoals dat tot in de twintigste eeuw voorkwam. Het vuur wordt midden op de lemen vloer gestookt. De rook verdwijnt door de rookvang naar buiten.

BIJLAGEN

In een plaggenput op het Lieve Vrouwekerkhof (LVK '86 vondstnummers 430, 431 en 439) werden naast deze vuurstolp 52 andere fragmenten aardewerk aangetroffen. Het gaat deels om wat ouder materiaal, deels om 14e eeuwse aardewerk: grijs gedraaid, echt steengoed en één scherfje rood gedraaid, voorzien van spaarzaam aangebrachte loodglazuur. Uit dezelfde waterput kwam een waterkan (g-kan-4), een type dat heel vaak in

Amersfoort gevonden wordt en gedateerd wordt op tweede helft veertiende eeuw. Een andere goed dateerbare vondst was een steengoed drinkkan (si-kan-8) die tussen 1325 en 1375 gemaakt is. Het fragment gevonden in Nimmerdor is van hetzelfde type en is gevonden in een huisplattegrond van een boerderij uit het eind van de dertiende of begin veertiende eeuw.

- 1 Inv.nr: LVK '86 430 (A1)
- 2 Type: g-vst-1
- 3 Datering: 14^e eeuw
- 4 grootste diameter: 40,5 cm,

hoogte: 20 cm

5a baksel: grijsbakkend

5b glazuur: —

5c versiering: schubben op handvat en rond ventilatiegaten, ingekraaste lijnversiering op de schouder

6a bodem: —

6b oor: handvat

6c divers: binnenzijde beroet

7 functie: vuurstolp

8 productie: —

9 literatuur: Bruijn, *Pottersvuren* 77; Klück, *Huis en haard* 75

Van de vuurstolp gevonden bij een opgraving aan de Valkestraat

is helaas geen context bekend, omdat dit fragment op de stort is gevonden. Dit soort vuurstolpen worden elders in de vijftiende en zestiende eeuw geplaatst.

- 1 Inv.nr: VS'04 54
- 2 Type: r-vst-1
- 3 Datering: 15^e/16^e eeuw
- 4 Grootste diameter: 32 cm, hoogte: 0
- 5a Baksel: roodbakkend
- 5b Glazuur: —
- 5c Versiering: geboetseerd ventilatiegat
- 6a Bodem: —
- 6b Oor: handvat (ontbreekt)
- 6c Divers: niet compleet; inwendig beroet
- 7 Functie: vuurstolp
- 8 productie: —
- 9 literatuur: Bitter, *Geworteld in de bodem*, 135

BRONNEN

Gemeentelijke Archiefdienst Amersfoort, Archief stadsbestuur inv. no. 2 (*Resolutieboek*).
Opgravingsgegevens van het Mooierplein (MP'98), Lieve Vrouwekerkhof (LVK'86) en Nimmerdor (NIM'00) (sectie

Archeologie, niet gepubliceerd) *Besondere Privilegien ende Handvesten, verleent aen d'Inwoonders van Westzaanden en Crommenie* (Zaandam 1661)

R. Fruin (ed.), *De middeleeuwse rechtsbronnen der kleine steden van het Nedersticht van Utrecht* deel 1 ('s Gravenhage 1892)

M.S. Pols, *Westfriesche stadrechten* (Werken Oude Vaderlandsche Recht 1e reeks, nr. 7, 2 dln, 's Gravenhage 1885-1888)

LITERATUUR

M. Bartels et al., *Steden in scherven* (SPA 1999)

A. van Bommel, *Beschrijving van de stad Amersfoort* (2 dln, Utrecht 1760)

P. Bitter et al., *Geworteld in de bodem. Archeologisch en historisch onderzoek van een pottenbakkerij bij de Wortelsteeg in Alkmaar* (Alkmaar 1995)

J.A. Brongers, *Historische encyclopedie van Amersfoort* (Amersfoort 1998)

A. Bruijn, *Pottersvuren langs de Vecht. Aardewerk rond 1400 uit Utrecht* (Rotterdam 1979)

H. Halbertsma, *Zeven eeuwen Amersfoort* (Schiedam 1974)

J. Hollestelle, *De steenbakkerij in de Nederlanden tot omstreeks 1560* (Arnhem 1976)

F. Kipp, 'Water en vuur. Brandpreventie en het middeleeuwse dak,' in H.L. de Groot (red.), *Het vuur beschouwd* (Utrecht 1990) 77-106

B. Klück, 'Huis en haard,' in: ibidem 55-76

J. de Kleyn, *Volksaardewerk in Nederland sedert de late Middeleeuwen* (Lochem 1965)

E. Klijn, *Loodglazuur aardewerk in Nederland. De collectie van het Nederlands Openluchtmuseum* (Arnhem 1995)

Ph.B.C. Maarschalkwerd, 'Het Amersfoortse burgerschap in de late Middeleeuwen,' *Jaarboek Oud-Utrecht* (1991) 39-58

W.F.N. van Rootselaar, *Amersfoort 777-1580* (2 dln, Amersfoort 1878)

W. Vivié en J. van den Berg, *Historie der Amersfoortse Brandweer*, Amersfoort 1983

